

Андрій ЛАЗАРУК

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ: БАЗОВІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ У ПСИХОЛОГІЇ

Andrii LAZARUK

PHENOMENOLOGY OF PERSON'S SELF-DETERMINATION: BASIC THEORETICAL APPROACHES IN PSYCHOLOGY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.131>

УДК: 159.923.3-057.875

Постановка проблеми. Сучасні тенденції соціокультурного розвитку суспільства свідчать про посилення уваги до *самовизначення* людини. Останнє, як важливий аспект особистісного розвитку, передбачає здатність і бажання особи самостійно визначати свої цілі, цінності, потреби та проектувати власний життєвий шлях. Окрім того, самовизначення відіграє критичну роль у психічному та емоційному благополуччі суб'єкта, знижує тривожність, підвищує самооцінку, рівень домагань і збільшує соціально-психологічну стійкість. Важливо, що здійснене самовизначення охоплює не лише активний та свідомий пошук свого місця у світі та результативний життєвий вибір, а й спричинює вироблення індивідуально-ціннісного ставлення до обраного напрямку життєреалізування і забезпечує рефлексію відповідності його власній ціннісно-смісловій сфері. Природно, що проблемність, складність, полідетермінованість аналізованого психологічного конструкта актуалізує його подальший розгляд і наукове обґрунтування. Зважаючи на те, що в ч и н о к, об'єднуючи ситуацію, мотиви, дії, психіку, діяльність, особистість, культуру в єдину систему, постає найбільш яскравим *способом самовизначення* як вираження власне людського в людині, вважаємо, що вказану проблему слід розглядати в рамках вчинкового підходу. Відтак вивчення сутності та концептуального змісту вчинку самовизначення особи є актуальним і значущим.

Стан наукової розробки теми. Проблеми самовизначення людини є достатньо досліджені в науково-психологічній літературі. Так,

О. Арцишевська проводила сутнісний аналіз самовизначення людини [3]. Дослідники А. Боднар і К. Рибалочка вивчали особливості професійного самовизначення сучасних студентів [5]. А. В. Фурман, А. Гірняк і С. Шандрук розглядали зміст політичного самовизначення мешканців сіл і міст України [64], М. Корольчук, Ю. Дроздова, В. Корольчук, В. Осьодло, А. Сипливий висвітлювали психологічну сутність професійного самовизначення особистості [41], а Є. Кучеренко пояснював розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів [27]. Важливі для нашого дослідження екзистенційні й гуманістичні аспекти самореалізації, самоактуалізації і самовизначення розглядали А. Маслов, К. Роджерс, В. Франкл [54; 69; 70; 71]. Обґрунтованим є трактування самовизначення особистості у системі взаємовідносин «людина – світ» у рамках філософії вітакультури, здійснене О. Морщаквою [34]. Серед праць, у яких потрактовано ціннісні, аксіопсихологічні виміри самовизначення, виділимо аксіологічну психологію особистості З. Карпенко [23]), аксіопсихологію вищої школи Г. Радчук [42], психологію смислового розвитку особистості А.А. Фурмана [57; 58], а також особливості становлення ціннісно-сміислової сфери особистості майбутнього фахівця, аргументовані Т. Антоненко [2], й динаміку ціннісно-сміислової сфери особистості у процесі професійного становлення майбутніх психологів, виявлену Т. Вілюжаніною [12]. А. В. Фурман узагальнив основи циклічно-вчинкового підходу до методологічного осмислення психокультурної реальності [19;

95; 97], деталізували їх О. Фурман (Гуменюк) [17; 56; 66], Я. Бугерко [6-9], А. Лазарук [28], а також О. Морщакова [34] й А.А. Фурман [57; 58].

Проте, незважаючи на наукову продуктивність різних аспектів зазначеної проблеми, спеціальних досліджень самовизначення як актуального філософсько-психологічного феномену не виявлено. При цьому обґрунтування сутності самовизначення людини дає змогу розглядати її як суб'єкта, автора, творця власної когнітивності й особистісного життєреалізування. Тому нагальність глибокого осмислення вчинку самовизначення особи зумовила вибір теми дослідження.

Мета системного міждисциплінарного пошуку: концептуальне обґрунтування сутності, причин, чинників та умов самовизначення людини у циклічно-розвитковому взаємодоповненні його базових складових.

Завдання дослідження:

а) теоретично висвітлити категорійну сутність проблеми самовизначення людини у суб'єктному вимірі;

б) обґрунтувати базові теоретичні підходи до самовизначення людини у психології;

в) розкрити й детально схарактеризувати етапи самовизначення людини на підґрунті вчинково-циклічного підходу.

Об'єктом вивчення є самовизначення людини як відпочаткова ланка (осереддя) сфери самосвідомості та характеристика (показник) її ціннісно-сислової організованості.

Предмет дослідження становить самовизначення людини у циклічно-розвитковому взаємодоповненні прагматично-ситуаційного, соціально-мотиваційного, екзистенційно-діяльного й духовно-післядіяльного компонентів.

Гіпотеза дослідження містить твердження, що вимагають перевірки:

1) у системі раціогуманістичного наукового пізнання проблема самовизначення людини може бути адекватно пояснена та описана за допомогою логіко-канонічної структури вчинку за теорією В.А. Роменця;

2) у сфері особистісного розвитку та життєздійснення людини визначальну роль має вчинок самовизначення, що спричиняє її власну активність та свідому діяльність у напрямку реалізації обраних цінностей;

3) у філософсько-психологічному осмисленні самовизначення доцільно застосувати *циклічно-вчинковий підхід* А. В. Фурмана, який дає змогу обґрунтувати цей феномен як усві-

домлений, самостійний та ціннісно зумовлений вибір людиною життєвого шляху й реалізації власних сенсожиттєвих вартостей.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше вчинок самовизначення проаналізовано як: а) осереддя сфери самосвідомості та показник її ціннісно-сислової організованості; б) структурне утворення, що здійснюється у взаємодоповненні ситуаційного, мотиваційного, діяльного і рефлексивного компонентів; в) тривалий процес життєздійснення людини, що має відбуватися в оптиці вітакультурної методології і центруватися «на цінностях, цілях, формах, способах і засобах здійснення конкретної психологічної роботи будь-якого спрямування, узмістовлення, якості та ефективності» [60, с. 9].

Виклад основного наукового матеріалу дослідження

У сучасних умовах суспільствотворення значно актуалізується проблема самовизначення, самоактуалізації й самореалізації людини. При цьому вказані психологічні конструкції наповнюються різними змістами і сенсами залежно від спрямування уваги дослідника на той чи інший аспект самовизначення – від розгляду цих понять крізь призму індивідуального життєвого шляху й досвіду особи до результатів її ціннісно-сислового, або й екзистенційного, вибору.

Вивчення наукової літератури показує, що серед представників різних напрямків існує неоднотайність у тлумаченні сутності поняття «самовизначення». Зокрема, великий тлумачний словник сучасної української мови характеризує цей феномен як дію за значенням терміна «самовизначатися» – знаходити, визначати своє місце в житті, в суспільстві, а також усвідомлювати свої класові, політичні, національні та інші інтереси [10, с. 1287]. До того ж аналізоване поняття осмислюється з погляду різних наукових підходів. Зокрема, у філософії самовизначення розглядається в руслі традиційних питань про сенс життя, свободу волі, сутність свідомості, про взаємовідносини людини та суспільства [34]. Логічно припустити, що в етиці самовизначення передбачає здійснений вибір між добром і злом, в естетиці – між красивим і потворним [3]. Із предметної позиції соціології, актуальним є самовизначення особи в межах певної соціальної групи чи соціуму загалом; це водночас

становить основний самісний засновок соціалізації особистості, знаходження нею свого місця в соціумі, що передбачає входження у соціальні структури й визначення себе щодо загальнокультурних цінностей задля формування й обґрунтування власної життєвої позиції [33]. В політології самовизначення передбачає здійснений вибір серед різноманіття політичних ідеологій, поглядів, партій і структур [64]. У педагогічному аспекті самовизначення оприявнюється накопиченими знаннями й уявленнями про професії й види професійної діяльності [5; 13; 20; 21; 35]. У психології ж самовизначення розглядається як здатність суб'єкта самостійно осмислювати, усвідомлювати й регулювати власне життя відповідно до власних ціннісних орієнтацій, себто як визначальний, усвідомлений і самостійний життєвий вибір особи [2; 9; 12; 25; 27; 38; 41; 44].

В науковій літературі, залежно від специфіки постановки суб'єктом життєвої мети та визначення цілей, значень і смислів, виокремлюють життєве, соціальне, особистісне, професійне, ціннісне, моральне, сімейне та інші види самовизначення. Проте, незважаючи на певний різновид, самовизначення завжди розуміється як передумова самореалізування і життєздійснення людини завдяки осягненню нею буття й оволодіння особистісним сенсом як найвищою метою. Хоча на самовизначення в соціокультурному просторі впливають різні соціально- й індивідуально-психологічні чинники, головну роль серед них відіграють цінності і смисли, відповідно до яких особа визначає цілі та пріоритети власного життя. Окрім того, цей процес передбачає наявність не лише активного пошуку варіантів дій і вибору з існуючих альтернатив, але й певних кордонів, ліній, рамок, щодо яких або в яких власне й відбувається акт самовизначення. Саме під час перебігу цього діяння конститується здатність людини вибудовувати себе саму, виявляється можливість «писати» свою індивідуальну життєву історію, перевіряється спроможність її вийти з «прокрустового ложа» заданих меж, а також сформованість уміння переосмислювати власну самісну сутність.

У ході наукового осмислення проблеми самовизначення вчені (Д. Закатнов [21], В. Корольчук [41], Є. Кучеренко [27], А. Маслов [69; 70], О. Морщакова [34], І. Нікітіна [35], В. Осьодло [41], В. Рибалка [44], К. Роджерс [71], В. Франкл [54], Е. Фромм [55], А.В. Фурман [64] та ін.), розглядаючи вказану категорію з різних позицій, намагаються створити

цілісну наукову систему, яка б охоплювала її сутнісні, категорійні, соціально- й індивідуально-психологічні аспекти та чинники формування. Всебічне вивчення нами даної проблеми дає змогу аргументувати чотири засадничих теоретичних підходи: культурно-історичний, аксіопсихологічний, гуманістично-екзистенційний та вчинково-циклічний (рис. 1).

У рамках **культурно-історичного підходу** (Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Роменець та ін.) встановлено взаємозв'язки між культурно-історичним розвитком соціуму та самовизначенням окремого індивіда на певному етапі життєвого шляху. При цьому самовизначення трактується в контексті оволодіння суб'єктом соціально-культурним досвідом людства, а суб'єктний принцип вимагає активності окремої особи у власному самовизначенні. Зазначені узагальнення джерелять від ідеї Л. Виготського [11; 40; 43] про розвиток як безперервний процес саморуху, в ході якого утворюються нові властивості і якості, котрих не було на попередніх рівнях, і соціальне довкілля як джерело розвитку психіки і свідомості людини. При цьому, відповідно до закону розвитку вищих психічних функцій, останні виникають спочатку як зовнішні (інтерпсихічні), а далі переходять у внутрішні (інтрапсихічні). Важливим у контексті чинного дослідження є й виокремлення як найважливішого механізму перебудови її психічної діяльності – інтеріоризації, а також розуміння цієї діяльності як процесу переходу від спільної формоорганізованості до індивідуальної. Важливе досягнення на шляху пізнання особистості тут полягає у переосмисленні дослідником підходу до неї як до суспільної істоти, котра своєю діяльністю і власними вчинками творить свою людську сутність. Ці принципові моменти, а також спрямованість на самозміню, дають змогу суб'єкту опанувати якісно нові методи орієнтації у світі, розвинути нові здібності й у підсумку сформувані власні інтелект і особистість. Отож у контексті поглядів Л. Виготського самовизначення слід розглядати як теоретичний конструкт, тобто як зміслове утворення психосоціального характеру, спричинене суспільними правилами і нормативами, яке внаслідок інтеріоризації переходить у структуру особистості на правах її життєдіяльних орієнтирів.

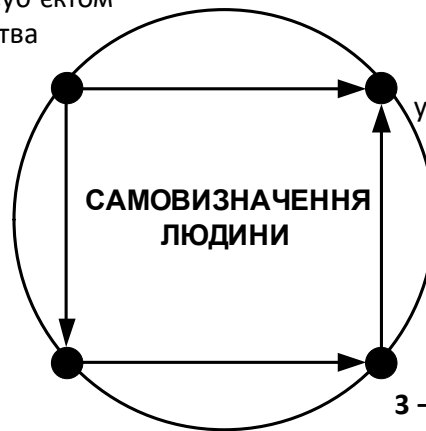
С. Рубінштейн [4; 30; 51], беручи за основу активну перетворювальну функцію суб'єкта, у тому числі трансформацію свідомості й мислення, розглянув проблему самовизначення на

1 – культурно-історичний:

самовизначення відбувається під час активного оволодіння суб'єктом культурним досвідом людства

4 – вчинково-циклічний:

самовизначення людини відбувається через зайняття активної позиції стосовно вітакультурних цінностей і усмістовлення свого соціального життя як шерегу (наступності) відповідальних учинків

2 – аксіопсихологічний

самовизначення відбувається у процесі аксіогенезу особистості у форматі відповіді на запитання "Для чого?"

3 – гуманістично-екзистенційний:

самовизначення відбувається у процесі розгортання сутнісних сил людини, яка є суб'єктом, автором і виконавцем свого життєвого проекту й сама обирає своє буття

Рис. 1

Базові теоретичні підходи до трактування самовизначення людини у психології

засадах принципу детермінізму, стверджуючи, що «зовнішні причини діють, переломлюючись через внутрішні умови» [51, с. 98]. Він показав, що ключовим моментом у розумінні феномену самовизначення є активна (суб'єктна) взаємодія особи з довкіллям; при цьому ставлення до себе значною мірою залежить від взаємин з оточуючими. Мислитель-психолог обґрунтовує два способи існування людини: перший спосіб – це «життя всередині життя і заради життя», без виходу за межі безпосередніх соціальних зв'язків, і другий – пов'язаний із ціннісно-смісловим визначенням повсякдення, що ґрунтується на суб'єктності індивіда, його здатності творити і перетворювати свою ось-буттєвість і власне ставлення до неї. У цьому контексті самовизначення особи постає як *самодетермінація*, абсолютно відмінна від зовнішнього спричинення. На його думку, гідне існування людини безпосередньо пов'язане із здатністю змінювати свою особистість, ставати суб'єктом власного життєвого шляху й активним творцем своєї суб'єктивної реальності.

Канонем культурно-історичного підходу є праці українського достойника В. Роменця – оригінального і самобутнього мислителя, у творчості якого яскраво проявилися такі особливості української психологічної думки, як

гуманізм та антропологізм (інтерес до проблеми людини у всій повноті її буття). Останні, будучи методологічним орієнтиром дослідницьких звершень, дали змогу трактувати різноманітні психологічні ідеї на ґрунті синтезування знань зі сфери релігії, філософії, літератури, мистецтвознавства, живопису, історії мистецтва та ін. Як переконливо доводить М. Гусельцева, синтез соціогуманітарних знань слугував Володимирі Андрійовичу основою для побудови концептуальних уявлень про духовну і творчу активність людини, з'ясування складних питань самопізнання, зумовленості розвитку особистості контекстами її культури, гармонійним поєднанням аспектів національної (історичні традиції) і вселюдської (універсальні цінності) ідентичностей [18; 19]. Окрім того, як стверджує А. В. Фурман, В. Роменцю, на відміну від інших учених, вдалося реалізувати культурно-історичний підхід на рівні феноменології, а не лише методологічних устремлень. Предметом психології, у його розумінні, стали не психіка, діяльність чи особистість, а б у т т я людини в культурі. А використання вчинку як категорії, що поєднала в єдину систему психіку, ситуацію, дію, діяльність, особистість, переживання і культуру, дозволило синтезувати різноманітні підходи до трак-

тування психології як реальної науки про людину та її буття у світі [59; 65; 67]. У цьому аналітичному ракурсі самовизначення – це вчинок, який розпочинається у певній ситуації, визначається просоціальною мотивацією, реалізується в розгорнутій у просторі та часі дії і завершується процесом рефлексії. Самовизначаючись у вчинку, людина не тільки пізнає, але й конструює і створює саму себе як натхненну особистість.

До прибічників культурно-історичного підходу віднесемо дослідницю О. Арцишевську, котра трактує самовизначення людини як процес і результат визначення себе через усвідомлення своїх рис-якостей і можливостей, а також власної неповторності, відмінності й схожості з іншими людьми, свого місця у світі, своїх становища й ролі в соціумі, свого призначення в житті. Це також процес і результат свідомого вибору особою певних відносин, поведінки, способу дій, шляхів і напрямів розвитку серед низки всеможливих альтернатив [3, с. 10].

Д. Закатнов, традиційно розглядаючи самовизначення як засадничу проблему взаємодії особи і соціуму, доводить, що «в ній, як у фокусі, висвітлюються основні моменти цієї взаємодії: соціальна детермінація індивідуальної свідомості і роль власної активності суб'єкта у цій детермінації» [21, с. 20]. Вчений наголошує на залежності самовизначення особистості від її Я-концепції, зумовленої характером і змістом професійної діяльності людини й цілісним ставленням її до світу, в тому числі й до себе, та важливості цілеспрямованого сприяння такому самовизначенню.

В дослідженні Н. Нікітіної [35] самовизначення постає одночасно як процес, діяльнісний акт і механізм становлення особистості, що співвідноситься з категоріями вибору, ухвалення рішення і вчинку, а також як статичне, стабільне явище, результат вибору, пов'язаний із визначенням меж свого Я, власного місця у світі, оволодінням системою цінностей. При цьому, якщо друга складова самовизначення уособлює певну стійкість особистості людини, то перша – її здатність до змін, розвитку і саморозвитку. Іншою особливістю самовизначення є його одночасно діяльнісний і ціннісно-змістовий характер, оскільки вибір, здійснений особистістю у процесі ухвалення рішень, містить і дію, і ставлення до відповідних аспектів буття. Третью важливою ознакою самовизначення є, з одного боку, процесність (значна тривалість і навіть безперервність), з іншого

– дискретність й одномоментність, що характеризує конкретні дії людини в момент ухвалення рішення і здійснення вибору. Категорійна складність поняття «самовизначення», на думку науковиці, зумовлена множинністю векторів його спрямованості як феномену – на себе (на самопізнання та визначення своєї сутності), водночас і назовні (на виявлення свого місця у світі й залучення до різних аспектів соціального довкілля). При цьому головним дослідниця вважає особистісне самовизначення, спрямоване на себе, а інші його прояви співвідноситься з конкретними сферами життєдіяльності.

Аналіз поглядів учених, які трактували самовизначення в контексті ідей культурно-історичного підходу, дає змогу характеризувати аналізований психологічний конструкт як процес та результат активного задіяння суб'єкта у соціокультурне оточення як середовище найкращого розвитку, що спонукає його до самовдосконалення, саморозвитку і самоздійснення у світі конкретної культури. Проблема самовизначення загалом постає в контексті взаємодії людини й соціуму, коли соціальна детермінація індивідуальної свідомості потребує врахування вагомості власної активності суб'єкта у своєму життєздійсненні. При цьому реально здійснене самовизначення сприяє формуванню й розвитку в особі внутрішніх умов, що уможливають подальший поступ самотворення.

Представники аксіопсихологічного підходу (З. Карпенко [23; 24], Г. Радчук [42], І. Гуляс [16], А.А. Фурман [57; 58] та ін.) обґрунтують самовизначення особистості у рамках аксіогенезу, тобто у предметному форматі розвитку її ціннісно-сміслової сфери, вважаючи, що цей процес виникає при усвідомленні нею мотиву, пов'язаного з цінністю істини, добра або краси, і відповіді на головне запитання «Для чого?». Зокрема, З. Карпенко, характеризуючи стадії аксіогенезу, аналізує самовизначення в контексті розгортання суб'єктності, оперуючи поняттями «ціннісне самовизначення», «моральне самовизначення», «особистісне самовизначення» та ін. Авторка стверджує, що наявність самовизначення характеризує особистість зі сформованою морально-ціннісною свідомістю, закономірно охоплює становлення відповідної структури ціннісно-сміслової сфери, яка синтезує її уявлення про саму себе та соціальне довкілля, й передбачає знаходження відповіді на питання про сенс свого існування. Так, «будучи дже-

релом одухотворення довілля, особистість самовизначається, цілеспрямовано і свідомо діє як організована цілісність – як «світ особистості» [23, с. 28]. Механізмом самовизначення науковиця називає усвідомлення, тобто оволодіння індивідом своєю мотиваційно-сисловою сферою, результатом чого є «трансформація особистісних смислів у ціннісні орієнтації, що становлять найвищий рівень диспозиційної саморегуляції поведінки» [Там само, с. 108].

Згідно з принципом інтегральної суб'єктності З. Карпенко здатність до самовизначення аналізується у висхідній телеологічній перспективі: від рівня відносного суб'єкта (індивіда як носія інстинктивної активності), до рівня монособ'єкта (особи як вагомого чинника цілеспрямованої предметної діяльності), і далі до рівня полісуб'єкта (особистості зі сформованою ціннісною свідомістю і розвинутою спроможністю до морального самовизначення), продовжуючись на рівні метасуб'єкта (індивідуальності, котра творчо збагачує наявну соціокультурну практику) і завершуючись на рівні абсолютного суб'єкта, який концептуалізує та утілює універсальні властивості духовного ества людини [Там само].

Г. Радчук провідну роль у процесі аксіогенезу відводить професійно-особистісному самовизначенню, яке, на її думку, є «мотиваційно-вольовим ядром і результатом аксіогенезу, складним й одночасно динамічним і стабільним станом суб'єкта, діяльнісним, рефлексивним та ціннісно-сисловим актом» [42, с. 140]. При цьому успішність цього процесу «визначається не тільки і не стільки критеріями персоналізації – ототожнення себе з окремою професійною роллю, досягнення певного професійного статусу, а перш за все критеріями персоніфікації – ідентифікації себе із професією на фундаменті вироблення індивідуального способу існування в ній і водночас відкриття та збагачення свого Я через можливість професійної діяльності» [Там само].

До аксіопсихологічного підходу віднесемо також відому концепцію самовизначення особистості М. Гінзбурга, у якій відображено ціннісно-змістовий та активно-діяльнісний компоненти аналізованого феномену. В підґрунті самовизначення, на думку автора, постає уявлення про подвійну, матеріально-духовну сутність людини, котра живе одночасно у ціннісно-сисловій і просторово-часовій площинах ось-буттєвості. При цьому остання є засобом реалізації особистістю власних цінностей і смислів. Свою концепцію вчений

доповнив хронологічним аспектом, вирізняючи у самовизначенні минуле, теперішнє і майбутнє. Так, минуле існує як утілення попереднього досвіду, теперішнє відображає реальну дійсність, а майбутнє існує як перспективний прогностичний проєкт. У межах цього теоретичного уявлення особистісне самовизначення розглядається як змістове конструювання свого життєвого поля, що містить як сукупність індивідуальних життєвих сенсів, так і простір реальної (актуальної та потенційної) дії. Тому визначення себе як особистості передбачає прийняття активної позиції щодо соціокультурних цінностей і тим самим обґрунтування сенсу свого існування. Вочевидь самовизначення людини має ціннісно-змістову природу, причому цінності спричиняють орієнтацію її у майбутнє [41; 44].

Польський дослідник П. Гертсман, характеризує самовизначення як життєвий план у контексті уявлень людини про своє майбутнє, вирізняє у його структурі два типи цілей – стабільні і змінні. Так, до стабільних цілей автор відносить ідеали, цінності і смисли, а до змінних – потреби, мотиви, інтереси та ін., які характеризуються конкретністю і можливістю досягнення та можуть змінюватися залежно від успіхів і невдач [див. 25]. Таким чином учений визнає безпосередній зв'язок життєвого плану як рушія самовизначення з ідеальними цінностями, які пов'язують особистість і суспільство, людину та культуру.

Отож, аналіз поглядів учених, які трактували самовизначення в контексті аксіопсихологічного підходу, дає змогу характеризувати цей феномен у контексті ціннісно-змістової детермінації, буття особистості у світі цінностей і смислів. При цьому переходи до кожного наступного рівня аксіогенезу визначають характерну траєкторію життєвого шляху і духовного поступу кожної людини, у тому числі її самовизначення, самореалізації й самоздійснення.

Дослідники, котрі працювали в рамках гуманістично-екзистенційного підходу (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г. Балл та ін.), вважають, що метою людського життя є розгортання сутнісних сил людини. При цьому кожна особа визнається суб'єктом, автором і виконавцем свого життєвого проєкту, сама обираючи своє буття. Маніфестом їхньої концепції можна вважати думку Е. Фромма [55], що метою людського життя є розгортання сутнісних сил людини. У будь-якому разі, починаючи з другої половини ХХ ст., ідеї самовизначення

й самореалізації набувають значного розвитку у працях представників гуманістичного напрямку психології А. Маслоу [69-70], К. Роджерса [71], Е. Фромма [55], концептуалізуючись у відомій *категорії самоактуалізації*. Мислителі, вважаючи, що самоактуалізація – це кредо гуманістичної психології, відзначають її зв'язок з осмисленим самовизначенням особи як складним утворенням, яке пронизує все людське життя. При цьому самовизначення суб'єкта ґрунтується на таких положеннях: 1) кожен індивід вільний у розв'язанні проблем власного буття в контексті вроджених здібностей та обмежень; 2) люди природно прагнуть до вдосконалення, автономності та зрілості; 3) потреба в самоактуалізації реалізується самою людиною в її цілеспрямованій взаємодії з природним, соціокультурним і психологічним оточенням. Водночас стрижневою тут є ідея про те, що люди здатні визначити свою долю.

Скажімо, на думку А. Маслоу, для кожної психічно здорової людини непересічне значення має потреба в самоактуалізації, тобто специфічне цілісне устремління до повного розвитку свого психодуховного потенціалу. При цьому вершинна потреба в самоактуалізації своїх можливостей і здібностей виявляється у прагненні до самовдосконалення, самореалізації та намаганні здійснити себе у важливій справі. Проте, на думку вченого, самореалізація особи буде досягнута лише після задоволення низки «нижчих» потреб (у безпеці, груповій приналежності, визнанні, пізнанні, повазі, свободі та ін.). Аналіз концепції самоактуалізації А. Маслоу дає підстави обґрунтувати оптимальний набір рис-якостей самоактуалізованої особи, котрі сприяють її самовизначенню: природність у поведінці і внутрішньому житті; здатність насолоджуватися довкіллям; переважання інтересу до світу; наявність улюбленої справи; об'єктивний погляд на суспільне життя; джерело страху становлять об'єктивні соціальні проблеми; готовність до зміни своїх поглядів і поведінки при ускладненні соціальних умов; наявність творчих здібностей у певній сфері; здатність відчувати радість і щастя від життя; поєднання уміння отримувати максимум задоволення від теперішнього з наявністю перспективної мети; здатність любити і кохати; надання переваги у спілкуванні самоактуалізованим людям; демократичність й відчуття своєї ідентичності з людством; чітке розмежування добра і зла, правди і кривди, прекрасного й огидного; відсутність підвищеного інтересу до негативних

явищ, бажання покращити й удосконалити світ, конструктивна критичність; повага до себе та інших людей; відсутність внутрішнього конфлікту; прагнення до автентичності; ставлення до життя як неперервного динамічного процесу; антиінституціоналізм [69]. Зауважимо, що А.В. Фурман, доповнюючи традиційне розуміння запропонованої А. Маслоу «піраміди», передумовою реалізації потреби в самоактуалізації визначає наявність задоволеної потреби у внутрішній свободі [61].

Відповідно до відомих положень гуманістичної концепції К. Роджерса [71] самовизначення людини, інкорпороване у складну структуру самоактуалізації, є невід'ємною складовою механізму узгодження реального та ідеального Я. Воно ж забезпечує ефективне самоздійснення суб'єкта життєдіяльності шляхом набуття конгруентності між зовнішнім і внутрішнім. Зауважимо, що процеси самовизначення, самоактуалізації і самоздійснення відомий психолог розглядав у контексті *концепції самості*, предметом якої є цілісна людина, вищі цінності та смисли (метапотреби), у т. ч. творчість, кохання, свобода, відповідальність, мудрість, та її екзистенційна самоактуалізація. При цьому спонукання й регуляція поведінки людини пояснюється окремим інтегральним мотивом – тенденцією до актуалізації. Остання закладена від природи і передбачає як самозбереження й саморозвиток, так і максимальне виявлення кращих своїх особистісних властивостей та перехід їх із потенційного стану в актуальну дію. Хоча тенденція до актуалізації може супроводжуватися боротьбою і стражданнями, здебільшого все-таки перемагає актуалізаційний мотив, спонукаючи особу утілювати свої найкращі нахили, здібності, обдарування. Важливо, що самоактуалізація – це безперервний процес, оскільки потреба у самовдосконаленні й самоздійсненні завжди залишається повно незадоволеною, спонукаючи особистість до нових вершин буття.

Важливим для трактування самовизначення в рамках екзистенційно-гуманістичного підходу є розуміння К. Роджерсом *концепції повноцінно функціональних людей*, котрі використовують власні здібності, таланти, прагнення й потенціал, щоб досконало пізнати себе та власні переживання. Учений виділив п'ять основних характеристик, властивих повноцінно функціональним особам: 1) відкритість до переживань; 2) екзистенційний спосіб життя за принципом «тут і тепер»; 3) організмична довіра, яка виявляється у здатності приймати

рішення на ґрунті власних сенсожиттєвих орієнтирів; 4) емпірична свобода як здатність жити без внутрішніх обмежень і заборон; 5) розвинена креативність, високий творчий потенціал [71]. Вчений уважав, що ідеї, проекти, дії, вчинки як продукти творчості, креативний спосіб життя загалом виявляються лише у людей, котрі живуть внутрішньо багатим повсякденням і прагнуть екзистенціювати адаптивно й конструктивно.

У рамках гуманістичного психоаналізу Е. Фромма [55] самовизначення розглядається в контексті прагнення людини до вершин існування та подолання складних життєвих ситуацій. Концептуально самовизначення особи охоплює три фундаментальні цінності: надію, яка спрямовує її у майбутнє, сприяючи визначенню перспектив саморозвитку та особистісного зростання; раціональну віру, котра передбачає усвідомлення існування безлічі можливостей і потреби вчасно їх виявляти й використовувати; душевну силу (мужність), яка забезпечує здатність протистояти життєвим і професійним викликам, що ставлять під загрозу базові особистісні цінності.

Представники екзистенційної психології (В. Франкл [54], Р. Мей [72] та ін.) сутність самовизначення людини висвітлюють у форматі розв'язання фундаментальних буттєвих проблем: пошуку сенсу життя, власного місця у світі, розуміння свого життєвого призначення та ін. У ціннісному онтологічному просторі пошуку сенсу життя, власного місця у світі, процес самовизначення особи, будучи інтегрованим у структуру її екзистенції, утверджує персональну життєву філософію, стає джерелом внутрішньої сили, постаючи операційно-дієвими механізмами життєтворчості і життєзреалізування й дозволяючи досягати мети й успішно функціонувати у різних сферах життєздійснення.

Самоактуалізація людини, на думку В. Франкла, є лише діалогом із самим собою; наступним рівнем її самоздійснення стає здатність вести діалог зі світом. Тоді особа стає суб'єктом власної екзистенції (ось-буття), а її активність виявляється у самотрансценденції (здатності виходити за межі власних деструктивних установок і формувати нові конструктивні цінності та смисли). При цьому самотрансценденція становить сутність людського існування, а здатність до неї – фундаментальну онтичну характеристику особи. Відтак самоактуалізація – не кінцеве призначення людини; як і щастя, вона є лише наслідком здійснення сенсу.

Результативність самотворення визначається тією мірою, якою їй вдається віднайти і здійснити сенс, що перебуває за межами її внутрішнього світу [54]. Самовизначення ж постає як процес вибору людиною меж власного Я, що є передумовою для її самоактуалізації. Потреба у самовизначенні реалізується нею у цілеспрямованій взаємодії з природним середовищем і соціальним оточенням, а сенс її життя полягає в тому, щоб, утвердившись у статусі творця, свідомо й відповідально вирішувати актуальні суперечності біологічного і соціального, індивідуального й колективного, унікального та універсального, суб'єктного та об'єктного, істинного й неістинного, красивого і потворного та ін.

Важливим аспектом трактування самовизначення у рамках екзистенційно-гуманістичного підходу є розуміння його представниками засобів самореалізації і самоздійснення. Так, засобами, що ведуть до самоактуалізації, А. Маслоу [69-70], К. Роджерс [71], Е. Фромм [55], В. Франкл [54] вважають осмисленість буття, захопленість значущою роботою, утвердження любові як єднання з іншими людьми, соціумом, природою, Всесвітом, зміцнювання істини, добра, краси, особистісної рефлексії, а також потреба постійного пересамовизначення – перманентного пошуку і віднаходження сенсу.

Отож, відповідно до основних положень гуманістично-екзистенційного підходу, потреба в самоактуалізації і самовизначенні реалізується людиною в її цілеспрямованій взаємодії з природним, соціальним і психологічним оточенням. Окрім того, сенс життя людини як суб'єкта, автора і виконавця свого життєвого проекту полягає в тому, щоб свідомо і відповідально вирішувати гносеологічні й онтологічні суперечності існування, самостійно обираючи спосіб власної ось-буттєвості. Головним механізмом у цій теоретичній концепції є *вчинок самовизначення*. Так, «пошук себе» часто відбувається тривалий період, або може й ніколи не завершитися, якщо людина не стане суб'єктом самотворення і самореалізації, не знайде в собі сили здійснити вчинок самовизначення у єдності його ситуаційного, мотиваційного, діяльнісного і рефлексивного компонентів. І тому важливими є положення українських психологів В. Роменця [46-50], П. М'ясоїда [1; 29-31], В. Татенка [52; 53], А.А. Фурмана [58], А.В. Фурмана [59], О. Фурман (Гуменюк) [17; 66] та інших вчених, котрі визнають за особою «авторство» не тільки у виявах власної психічної активності, але й в саморозвитку і

самореалізації, надаючи йому статус суб'єкта, який творить свій психічний світ і відповідальний за результати свого творення.

Вчинково-циклічний підхід, будучи обґрунтований в останні два десятиліття А.В. Фурманом [60; 62] та деталізований його науковою школою [14; 32], за методологічну основу міждисциплінарного пошуку сутності та феноменології самовизначення, самоздійснення і самореалізування людини ставить чотири епістемологічні складники: а) філософсько-психологічну теорію вчинку В. Роменця та його послідовників; б) системомислєдйальнісну методологію Г. Щедровицького і його філософської школи; в) вітакультурну методологію з її концепцією професійного методологування А. В. Фурмана, й г) власне циклічно-вчинковий підхід у розвитку соціогуманітарної науки. Скажімо, А.В. Фурман та Т. Ковальова феномен самовизначення людини розглядають в аспекті її адаптації не лише до зовнішнього середовища, а й до власного внутрішнього світу. При цьому «адаптивно-перетворювальна активність особи не обмежується спрямованістю на соціальне оточення, її інтенціональним об'єктом є також внутрішній стан, характерологічні ознаки, свої недоліки і переваги, вибори і рішення, власні вчинки та їх наслідки» [63, с. 78]. Автори важливим для самовизначення називають вироблення особою конкретних очікувань і постановку відповідних приписів та вимог стосовно самої себе, внаслідок чого вона «постає перед завданням відповідати їм, прагне будь-що виправдати довіру до себе, узгодити лінію поведінки із системою власних орієнтирів і нормативних рамок, рефлексувати момент спрямованості як на самоадаптацію, так і на самоперетворення» [Там само].

А. А. Фурман стверджує, що реалізація суб'єктом власного покликання ґрунтується на всеосяжному розумінні значущості й доцільності використання усвідомлених конкретних смислів, що виявляються у персоніфікованих сенсах. При цьому самоздійснення людини в суспільстві відбувається через самовизначення, тобто шляхом зайняття активної позиції стосовно вітакультурних цінностей і, як наслідок, узмістовлення свого соціального життя. У цьому разі «особистісне й професійне самовизначення постають у неподільній єдності» [57, с. 154], а особистісна ідентифікація та самоплекання мають ціннісно-сміслову природу, даючи змогу людині проектувати власні домагання на майбутнє.

Воднораз, О. Фурман (Гуменюк) [17; 56; 66], обґрунтовуючи проблематику самоздійснення людини в контексті розвитку її Я-концепції, узагальнює, що остання, виникаючи у процесі соціальної взаємодії особи як унікальний результат її психічного розвитку, набуває внутрішньої самодостатності, тобто самоспричинює, а згодом і самопродукує свої складові, структуру й механізми зреалізування. У результаті не лише гармонізуються взаємини індивідуального і колективного, особистого і суспільного, бажаного й необхідного, але й «розгортається процес самотворення як внутрішня, синхронно-діалогічна зустріч культурних форм психічної активності (поведінки, діяльності, спілкування, вчиняння) та відповідних їм образів суб'єктивної реальності (суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум)» [56, с. 157]. Тому, відповідно до вказаних концептуальних положень, доречно висновувати, що процес самовизначення розвивається при переході від когнітивної (Я-образ) до емоційно-оцінкової (Я-ставлення), потім до вчинково-креативної (Я-вчинок) і насамкінець до спонтанно-духовної (Я-духовне) складових Я-концепції, які «розвитково наповнюють внутрішній світ людини суб'єктивним, особистісним, індивідуальнісним й універсумним потенціалом» [Там само, с. 155]. А «люди, котрі впевнені у власній компетентності та ефективності, із внутрішнім локусом контролю, краще справляються із труднощами та оптимістично долають життєві вершини» [Там само, с. 108].

Я. Бугерко [9], характеризуючи самовизначення людини в контексті самоосмислення, характеризує цей феномен як складне системне утворення, яке охоплює різні рівні самопізнання і відображає здатність до всеосяжного, універсального розуміння світу, себе та власного буття. Через самопізнання особа приходить до знання про себе, а на підґрунті самоспостереження створюються не лише адекватні уявлення про себе, але й формується самоусвідомлення, яке значною мірою визначає її місце у світі. Примітно, що самовизначення проходить поетапно, інтегрує різні процеси і компоненти самоосмислення і становить результат психодуховного зреалізування особистості. Важливо, що завдяки самоосмисленню в неї складається певна оцінно-пізнавальна система, глибина і точність переживання та усвідомлення якої залежить від інтенсивності і ступеня перебігу протікання процесів самопізнання.

О. Морщакова розглядає процес самовизначення як діалог зовнішнього і внутрішнього світів людини. Окрема особа, одержуючи інформацію про ситуацію, або про існуючі міжособистісні стосунки, не просто володіє нею, а ще й певним способом упорядковує, структурує та вибудовує її відповідно до свого бачення. Паралельно з цим відбувається робота з кристалізації і систематизації внутрішнього світу. «Людина прислуховується до себе, до свого внутрішнього голосу, порівнює і розрізняє, перебуває у стані творення свого внутрішнього засвіту, робить його більш системним та ієрархізованим» [34, с. 29].

Із сказаного висновуємо, що найбільш ефективними чинниками самовизначення людини є цінності та сенси, котрі дають їй змогу шляхом концептуалізації умов, потреб, мотивів й власних психічних можливостей підтримувати та розвивати власну активність у сфері самоздійснення і самореалізації. Роль цінностей як детермінант самовизначення проявляється у ситуації найбільш суттєво, оскільки наявні виклики вимагають від особи мобілізації та застосування усіх своїх сутнісних сил. Важливо, що цінності, істотно впливаючи на сприймання, оцінку та інтерпретацію суб'єктом соціального довкілля, сприяють таким чином учинковому здійсненню самовизначення. Причому головною умовою тут є внутрішня психологічна робота людини над собою.

Окрім того, вивчення проблеми самовизначення людини в рамках чотирьох наукових підходів (культурно-історичного, аксіопсихологічного, гуманістично-екзистенційного та вчинково-циклічного) дало змогу виокремити етапи здійснення аналізованого психологічного конструкта – прагматичний, соціальний, екзистенційний та духовний. Зокрема, прагматичне самовизначення передбачає виявлення особою себе щодо індивідуальних ціннісних орієнтацій, смислів буття і сенсу життя й самореалізацію на підґрунті їх щораз повнішого усвідомлення. Соціальне самовизначення означає віднаходження себе щодо суспільних (і прийнятих суб'єктом) цінностей та подальшим самоздійсненням на засадах цих вартостей. Екзистенційне самовизначення актуалізується шляхом оприявлення у системі смисложиттєвих вартостей актуальних для самобутнього образу власного Я, розвитком й утвердженням його серед інших людей, оволодінням ситуацією і повсякденням на критерійних засновках творчої діяльності. Духовне самовизначення фіксує найвищий ступінь особистісного само-

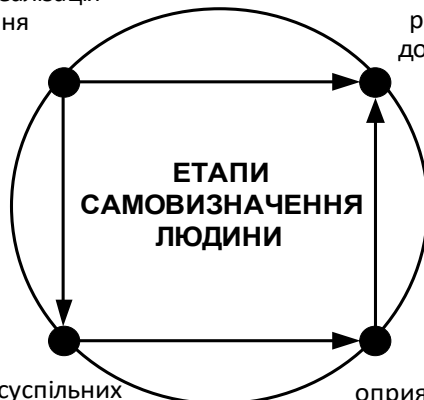
здійснення й самореалізації, виявляючись у повному усвідомленні сенсу свого життя, розумінні власної причетності до світу й самісному відчутті духовної єдності з Абсолютом (рис. 2).

Вочевидь, повний учинковий цикл самовизначення, починаючись на суб'єктному тлі із прагматичних, індивідуалістичних, егоїстичних мотивів, унаслідок прийняття й оволодіння на особистісному щаблі соціально значущими вартостями, зумовлює перехід особи до наступного ступеня самореалізації, на якому важливою є приналежність до певної сфери суспільних відносин і до окремого соціального кола. Обравши на рівні індивідуальності із наявних соціально-значущих сутностей відповідні власній ціннісно-смісловій сфері сенсожиттєві орієнтири і намагаючись зреалізувати їх в соціумі через власну творчість, людина переходить до екзистенційної ось-буттєвості самовизначення. Тому суб'єкт, досягнувши звершеного ціннісного ідеалу, ставши носієм універсальних цінностей, спілкуючись передусім із позаземним, трансцендентним, досягає останнього – духовного ступеня самовизначення, самоздійснення й самореалізації. Важливо, що людина, самовизначаючись щодо об'єктивно і суб'єктивно ціннісних аспектів дійсності, реалізує свою життєву перспективу, свободу вибору і творчий потенціал у чотирьох змістових контекстах – прагматично-ситуаційному, соціально-мотиваційному, екзистенційно-діяльному й духовно-післядіяльному, послідовно розгортаючись як ситуаційна поведінка, соціальна дія, вчинкова реалізація власних цінностей і сенсів та рефлексія власної мислєдіяльності.

Отже, повне проникнення у сутність самовизначення особи можливе лише на основі комплексного, філософсько-психологічного осмислення, що дає змогу інтегрувати прагматичні, ковітальні, соціокультурні, екзистенційні, сенсожиттєві та інші чинники його здійснення. При цьому, незважаючи на різноманітність підходів до трактування феномену самовизначення, є підстави виокремити основоположні його ознаки: власна активність суб'єкта на шляху самоздійснення; компетентність у просторі цінностей і сенсів; здатність до творчості й самоперетворення; прагнення до самоактуалізації; свідоме цілепокладання; орієнтація на майбутнє з огляду на теперішнє; усвідомлення сенсу свого життя; розуміння відповідальної причетності до світу. За таких умов самовизначення урєальнює життєздійснення людини.

1 – прагматично-ситуаційний: виявлення себе щодо власних ціннісних орієнтацій, смислів буття і сенсу життя й реалізація себе на підґрунті їх усвідомлення

4 – духовно-післядіяльний: повне самоусвідомлення універсумом сенсу свого життя, рефлексивне розуміння його власної причетності до світу й відчуття духовної єдності з Абсолютом

2 – соціально-мотиваційний: віднаходження себе стосовно суспільних і прийнятих суб'єктом цінностей та із його подальшим самоздійсненням як свідомісно інтенційованої особистості

3 – екзистенційно-діяльний: оприявлення актуальних для власного Я індивідуальності вартостей, утвердження їх серед інших людей через власне вчинення, оволодіння ситуацією на підґрунті творчої діяльності

Рис. 2

Етапи самовизначення людини, інтерпретовані ресурсами вчинково-циклічного підходу

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження із позицій вчинково-циклічного підходу А.В. Фурмана обґрунтовує феноменологію самовизначення у філософсько-психологічному осмисленні. Його завдання вирішені, гіпотези доведені, мета досягнута, тому предмет мислєдіяльного пошуку повністю розкритий.

Отримані **узагальнення і висновки** полягають у наступному:

1. Повне проникнення в *сутність самовизначення* особи можливе лише на основі комплексного, переважно філософсько-психологічного осмислення, що дало змогу інтегрувати прагматичні, бутєві, соціокультурні, екзистенційні, сенсожиттєві та інші чинники його здійснення. Серед основоположних ознак самовизначення виокремлено власну активність особи на шляху до самоздійснення, компетентність у просторі цінностей і сенсів, спроможність і здатність до творчості й самоперетворення, прагнення до самоактуалізації, свідоме цілепокладання, зорієнтованість у майбутнє з огляду на теперішнє, усвідомленість сенсу свого життя, розуміння власної причетності до світу. Результатом всебічного вивчення феноменології самовизначення людини стало виокремлення чотирьох базових теоретичних

підходів – культурно-історичного, аксіопсихологічного, гуманістично-екзистенційного та вчинково-циклічного.

2. У рамках *культурно-історичного підходу* встановлено взаємозв'язки між вітакультурним розвитком соціуму та самовизначенням окремого індивіда на певному етапі життєвого шляху. Самовизначення потрактовано в контексті активного оволодіння суб'єктом соціально-культурним досвідом людства; розглянуто як самодетерміноване зміслове психо-соціальне утворення, спричинене суспільними правилами і нормативами, яке внаслідок інтеріоризації переходить у структуру особистості на правах її життєдіяльних орієнтирів; обґрунтовано як учинок, котрий розпочинається у певній ситуації, визначається просоціальною мотивацією, реалізується в розгорнутій у просторі та часі дії і завершується процесом рефлексії. Отож, самовизначаючись у процесному циклі вчинку, людина не тільки пізнає, але й конструє і створює саму себе як натхненну особистість.

3. В контексті *аксіопсихологічного підходу* самовизначення особистості охарактеризовано як результат аксіогенезу, що відбувається у предметному форматі розвитку її ціннісно-сміслової сфери і виникає при усвідомленні мотиву, пов'язаного з цінністю істини, добра або краси, й відповіді на головне запитання

«Для чого?». Здатність до самовизначення проаналізовано у висхідній телеологічній перспективі (від рівня індивіда як носія інстинктивної активності, до рівня особи як вагомого чинника цілеспрямованої предметної діяльності (суб'єкта), і далі до рівня особистості зі сформованою ціннісною свідомістю і розвинутою здатністю до морального самовизначення, продовжуючись на рівні індивідуальності, котра творчо збагачує наявну соціокультурну практику, і завершуючись на найвищому щаблі-рівні абсолютного суб'єкта (універсуму), який концептуалізує та утілює всеосяжні властивості духовного ества людини. Визначено, що переходи до кожного наступного рівня аксіогенезу визначають траєкторію самовизначення, самореалізації й самоздійснення людини як її духовного поступу.

4. Відповідно до основних положень *гуманістично-екзистенційного підходу*, реалізацію потреби особи у самоактуалізації і самовизначенні розглянуто як цілеспрямовану взаємодію з природним, соціальним і психологічним оточенням. Сенс життя людини як суб'єкта, автора і виконавця свого життєвого проєкту проаналізовано як свідоме і відповідальне вирішення гносеологічних й онтологічних суперечностей власного існування та самостійного вибору способу власної ось-буттєвості, а головним механізмом у цій теоретичній концепції визначено в ч и н о к самовизначення у єдності його ситуаційного, мотиваційного, діяльнісного і рефлексивного компонентів. Важливим є визнання «авторства» особи не тільки у виявах власної психічної активності, а й у саморозвитку і самореалізації, творенні свого психічного світу і відповідальності за результати самотворення.

5. Феномен самовизначення у форматі *вчинково-циклічного підходу* визначено як реалізацію суб'єктом власного покликання, що ґрунтується на всеохватному розумінні значущості й доцільності використання усвідомлених конкретних смислів і персоніфікованих сенсів. Здійснення самовизначення охарактеризовано як зайняття особою активної позиції стосовно вітакультурних цінностей та змістовлення свого соціального життя. Воднораз обґрунтування самовизначення людини показало його розвиток при переході від когнітивної до емоційно-оцінкової, потім до вчинково-креативної і насамкінець до спонтанно-духовної складових Я-концепції, які розвитково наповнюють її внутрішній світ суб'єктивним, особистісним, індивідуальнісним й універсумним потенціалом.

6. Пізнання проблеми в рамках базових теоретичних підходів спричинило виокремлення е т а п і в здійснення самовизначення особи – прагматично-ситуаційного, соціально-мотиваційного, екзистенційно-діяльного й духовно-післядіяльного, які послідовно розгортаються як ситуаційна поведінка, соціальна дія, вчинкова реалізація власних цінностей і сенсів та рефлексія власної мислєдіяльності. Повний *учинковий цикл самовизначення* людини реалізується через прагматичні мотиви, прийняття й оволодіння соціально значущими вартостями, вибір із них відповідних власній ціннісно-смісловій сфері сенсожиттєвих орієнтирів, а також через акти творення, досягнення звершеного ціннісного ідеалу, спілкування із трансцендентним, результатом чого стає досягнення духовного ступеня самовизначення, самоздійснення й самореалізації. Зреалізоване самовизначення, інтегрувавши егоїстичні, ковітальні, соціокультурні, екзистенційні, сенсожиттєві та інші чинники, дає змогу особистості втілити у повсякдення свою життєву перспективу, свободу вибору і власний творчий потенціал.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування концептуальних засад онтології й архітектоники вчинку самовизначення особи на засадах вчинково-циклічного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. 272 с.
2. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сміслові сфери особистості майбутнього фахівця : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2018. 412 с.
3. Арцишевська О. Сутнісний аналіз самовизначення людини. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки*. 2013. № 11. С. 9-12.
4. Балл Г., Нікуленко О. Трактатування вчинку в теоретичному доробку С. Л. Рубінштейна і В. А. Роменця. *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. С. 124-129.
5. Боднар А. Я., Рибалочка К. А. Особливості професійного самовизначення сучасних студентів. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2020. Т. 3. С. 3-10.
6. Бугерко Я. Життєві ритми духовної буттєвості у засновках канонічної психології. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 84-105. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2023.02.084>.
7. Бугерко Я. Категорійний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 93-105.
8. Бугерко Я. М. Дослідження психологічних особливостей розвитку рефлексивності освітньої діяльності. *Психологія і суспільство*. 2008. № 3. С. 67-92.
9. Бугерко Я. М. Самоосмислення як індивідуальний

- чинник самовизначення людини. *Психологія і суспільство*. 2011. Спецвипуск. С. 42-43.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
11. Виготський Л. Історичне значення психологічної кризи : методологічне дослідження. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1. С. 102-190. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2023.01.102>.
12. Вілжжаніна Т. А. Динаміка ціннісно-сміслової сфери особистості в процесі професійного становлення майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 22 с.
13. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія. Луцьк : Вежа, 2003. 220 с.
14. Вітакультурна методологія : антологія : до 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 980 с.
15. Вчинкова психологія : історія і сучасність : матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди 90-річчя від дня нар. проф. В. А. Роменця (20 травня 2016 року) / за ред. І.В. Данилюка. Київ : Логос, 2016. 105 с.
16. Гуляс І. А. Аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості : монографія. Київ : Людмила, 2020. 448 с.
17. Гуменюк О. С. Психологія Я-концепції : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 186 с.
18. Гусельцева М. Культурно-історичний підхід В.А. Роменця : ідея культури та ідеї в культурі. *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. С. 92-104.
19. Гусельцева М. Творчість В. А. Роменця в еволюції психологічних знань. *Психологія і суспільство*. 2016. №2. С. 25-47.
20. Єрмаков І., Нечипоренко В., Пузіков Д. Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості : практико-орієнтований посібник. Запоріжжя : Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 436 с.
21. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2012. 160 с.
22. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / за ред. Г. О. Балла. Київ ; Кіровоград : Імекс, 2012. 205 с.
23. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. 720 с.
24. Карпенко З. Аксіометрика вчинку : модус самотворення. *Психологія і суспільство*. 2016. №2. С. 90-97.
25. Кобильнік Л., Каткова Т. Ціннісне самовизначення особистості в сучасному освітньому просторі. *Проблеми сучасної психології*. 2019. №24. С. 89-104.
26. Кобильнік Л.М. До проблеми самоактуалізації особистості. *Наука і освіта*. 2004. № 3. С. 81-83.
27. Кучеренко Є. В. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2011. 254 с.
28. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні. *Психологія і суспільство*. 2003. № 2. С. 19-37.
29. М'ясоїд П. А. Культурно-історична психологія і творчість В. А. Роменця (до 90-ліття з дня народження). *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 16-77. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2021.02.016>.
30. М'ясоїд П. Сергій Рубінштейн : життя висхідною : [про визначного вченого України, психолога С. Л. Рубінштейна]. *Психологія і суспільство*. 2009. №2. С. 7-36.
31. М'ясоїд П.А. Творчість В. А. Роменця і проблема людини. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 48-72.
32. Методологія і психологія гуманітарного пізнання : до 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 998 с.
33. Мілютіна К. Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. 298 с.
34. Морщакова О. Самовизначення особистості у системі взаємовідносин «людина – світ» у рамках філософії вітакультури. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 25-34.
35. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молоді людини в період повноліття : монографія. Київ, 2007. 227 с.
36. Основи психології : підручник / за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Київ : Либідь, 1999. 632 с.
37. Особистісний вибір : психологія відчаю та надії / за ред. Т.М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2005. 336 с.
38. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості : монографія / Л.З. Сердюк, І.В. Данилюк, В.В. Турбан та ін. ; за ред. Л.З. Сердюк. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 192 с.
39. Психологія вчинку : шляхами творчості В.А. Роменця : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. 296 с.
40. Психологія людини : Л. С. Виготський та сучасна наука : збірник статей / за ред. М. В. Папучі. Вип. 2-3. Ніжин : ЗДУ ім. М. Гоголя, 2020. 419 с.
41. Психологія професійного самовизначення особистості : монографія / М.С. Корольчук, Ю.В. Дроздова, В.М. Корольчук, В.І. Осьодло, А.М. Сипливиий ; за заг. ред. М.С. Корольчука. Київ : КНТЕУ, 2018. 280 с.
42. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 380 с.
43. Рибалка В. Лев Виготський : культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій і вчення про особистість. *Психологія і суспільство*. 2002. № 2. С. 9-25.
44. Рибалка В.В. Психологія професійного самовизначення. Київ : Деміург, 2004. 224 с.
45. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії* / за ред. В.О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 11-36.
46. Роменець В. А. Вчинок і світ людини. *Основи психології : підручник* / за ред. О.В. Киричука, А.В. Роменця. Київ : Либідь, 1999. С. 383-402.
47. Роменець В. А. Принцип прийняття рішення в історії психології. Емоційний, інтуїтивний несвідомий фактор психічної активності. *Історія психології : XVII століття. Епоха Просвітництва : навчальний посібник*. Київ : Либідь, 2006. С. 85-155.
48. Роменець В. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 6-27.
49. Роменець В.А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
50. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 2017. 1056 с.
51. Рубінштейн С. Принцип творчої самодіяльності.

Психологія і суспільство. 2021. № 2. С. 97-101. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2021.02.097>.

52. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу : соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.

53. Татенко В., Титаренко Т. Канонічна психологія Володимира Роменця : вчинок, історія, особистість. *Психологія і суспільство*. 2011. №2. С. 22-38.

54. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків : КСД, 2017. 160 с.

55. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків : КСД, 2019. 288 с.

56. Фурман А.В., Гуменюк О.С. Психологія Я-концепції : навчальний посібник. Львів : Новий світ – 2000, 2006. 360 с.

57. Фурман А. А. Психологія особистості : ціннісно-орієнтаційний вимір : монографія. Одеса : ОНПУ ; Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 312 с.

58. Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 508 с.

59. Фурман А. А., Фурман А. В. Вчинкова буттєвість особистості : від концепту до метатеорії. *Психологія і суспільство*. 2018. №1-2. С. 5-26. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2018.01.005>.

60. Фурман А. В. Категорійна матриця вітакультурної методології : від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 6-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2023.02.006>.

61. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 197 с.

62. Фурман А. В. Сучасні тенденції розвитку сфери психології в опції вітакультурної методології. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 6-15. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2021.02.006>.

63. Фурман А. В., Ковальова Т. Є. Категорійна матриця взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого. *Психологія і суспільство*. 2011. №4. С. 72-81.

64. Фурман А., Гірняк А., Шандрук С. Особливості політичного самовизначення мешканців сіл і міст України. *Психологія і суспільство*. 2013. № 4. С. 52-69.

65. Фурман А.В. Володимир Роменець як методолог психософійного духу. *Психологія і суспільство*. 2011. №2. С. 7-14.

66. Фурман О. Джерела та засади осягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-функціональної цілісності. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 142-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2023.02.142>.

67. Фурман О., Фурман А., Дикий Я. Вчинок і подія як соціємна організованість життєвого шляху особистості. *Психологія і суспільство*. 2021. №2. С. 143-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2021.02.043>.

68. Ціннісно-смысловий універсум людини : монографія / за ред. О. О. Сердюк. Донецьк : Юго-Восток, 2007. 290 с.

69. Maslow A. Motivation and Personality. New York : Harper and Row, 1970. 370 p.

70. Maslow A. Toward a psychology of Being. New York : Van Nostrand, 1968. 240 p.

71. Rogers C. R. On Becoming a Person. A Therapist's View of Psychotherapy. Boston ; New York : Robinson, 2016. 429 p.

72. May R., Angel E., Ellenberger H. Existence. New York : Basic Books, 1958. 455 p.

REFERENCES

1. Miasoid, P.A. & Shatyрко, L.O. (Eds.) (2016). Akademik V.A. Romenets: tvorchist i pratsi [Akademic V.A. Romenets: creativity and work]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

2. Antonenko, T. L. (2018). Stanovlennia tsinnisno-smyslovoi sfery osobystosti maibutnoho fakhivtsia: monohrafiia [Formation of the value-meaning sphere of the personality of the future specialist: monograph]. Kyiv: Pedagogical thought [in Ukrainian].

3. Artsyshevska, O. (2013). Sutnisnyi analiz samovyznachennia liudyny [Essential analysis of human self-determination]. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Philosophical sciences*, 11, 9-12 [in Ukrainian].

4. Ball, G., & Nikulenko, O. (2011). Traktuvannia vchynku v teoretychnomu dorobku S. L. Rubinshteina i V. A. Romentsia [Interpretation of the act in the theoretical work S. L. Rubinstein and V. A. Roments]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 124-129 [in Ukrainian].

5. Bodnar, A. Ya., & Rybalochka, K. A. (2020). Osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia suchasnykh studentiv [Peculiarities of professional self-determination of modern students]. *Psykhohohiia ta psykhosotsialni interventsii – Psychology and psychosocial interventions*, 3, 3-10 [in Ukrainian].

6. Bugerko, Ya. (2023). Zhyttievi rytmy dukhovnoi buttievosty u zasnovkakh kanonichnoi psykhohohii [Life rhythms of spiritual materiality in the foundations of canonical psychology]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 84-105 [in Ukrainian].

7. Bugerko, Ya. (2008). Katehoriiniy analiz refleksii yak yavyscha, protsesu, stanu, vlastyvoiti [Categorical analysis of reflection as a phenomenon, process, state, property]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 93-105. [in Ukrainian].

8. Bugerko, Ya. (2008). Doslidzhennia psykhohohichnykh osoblyvostei rozvytku refleksyvnoiti osvitoi diialnosti [Study of psychological features of the development of reflexivity in educational activity]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 67-92 [in Ukrainian].

9. Bugerko, Ya. (2011). Samoosmyslennia yak indyvidualnyi chynnyk samovyznachennia liudyny [Self-understanding as an individual factor of human self-determination]. *Psykhohohiia i suspilstvo (Spetsvypusk) – Psychology and society (Special issue)*, 42-43. [in Ukrainian].

10. Busel V. T. (Eds.) (2005). Velykyi tlmachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].

11. Vygotsky, L. (2023). Istorychne znachennia psykhohohichnoi kryzy : metodohichne doslidzhennia [The historical significance of the psychological crisis: a methodological study]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 102-190 [in Ukrainian].

12. Vilyuzhanina, T. A. (2006). Dynamika tsinnisno-smyslovoi sfery osobystosti v protsesi profesiinoho stanovlennia maibutnykh psykhohohiv: avtoref. dys. ... kand. psykhoh. nauk [Dynamics of the value-meaning sphere of the individual in the process of professional formation of future psychologists: autoref. thesis ... candidate Psychologist

Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Virna, Zh. P. (2003). Motyvatsiino-smyslova rehuliatsiia u profesionalizatsii psykholoha: monohrafiia [Motivational and meaningful regulation in the professionalization of a psychologist: monograph]. Lutsk: Tower [in Ukrainian].

14. Furman A.V. (Eds.) (2019). Vitakulturna metodolohiia: antolohiia: do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A.V. Furmana [Vitacultural methodology: anthology: to the 25th anniversary of the scientific school of professor A.V. Furman]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

15. Danylyuk I.V. (Eds.) (2016). Vchynkova psykholohiia: istoriia i suchasnist: materialy mizhdystsyplinarnoho kruhloho stolu z nahody 90-richchia vid dnia nar. prof. V. A. Romentsia (20 travnia 2016 roku) [Active psychology: history and modernity: materials of the interdisciplinary round table on the occasion of the 90th anniversary of the birth of Prof. V. A. Roments (May 20, 2016)]. Kyiv: Logos [in Ukrainian].

16. Gulyas, I. A. (2020). Aksiopsykholohichne proiektuvannia zhyttievych dosiahnen osobystosti: monohrafiia [Axiopsychological design of life achievements of the individual: monograph]. Kyiv: Lyudmila [in Ukrainian].

17. Humenyuk, O. E. (2002). Psykholohiia Ya-kontseptsii: monohrafiia [Psychology of self-concept: a monograph]. Ternopil: Economic Opinion [in Ukrainian].

18. Gusel'tseva, M. (2011). Kulturno-istorychnyi pidkhid V.A. Romentsia: ideia kultury ta idei v kulturi [Cultural and historical approach V.A. Romentsia: the idea of culture and ideas in culture]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 92-104 [in Ukrainian].

19. Husel'tseva, M. (2016). Tvorchist V. A. Romentsia v evoliutsii psykholohichnykh znan [Creativity of V. A. Roments in the evolution of psychological knowledge]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 25-47 [in Ukrainian].

20. Yermakov, I., & Nechiporenko, V., Puzikov, D. (2011). Teoriia i praktyka zhyttievoho proiektuvannia samorozvytku osobystosti: praktyko zoriientovanyi posibnyk [Theory and practice of life design of self-development of personality: a practically oriented manual]. Zaporizhzhia: View of Khortytsky educational rehabilitation multidisciplinary center [in Ukrainian].

21. Zakatnov, D.O. (2012). Tekhnolohii pidhotovky uchnivskoi molodi do profesiinoho samovyznachennia: monohrafiia [Technologies of training school youth for professional self-determination: monograph]. Kyiv: Pedagogical thought [in Ukrainian].

22. Ball G. O. (Eds.) (2012). Intehratyvno-osobystisnyi pidkhid u psykholohichnii nauks ta praktytsi: monohrafiia [Integrative-personal approach in psychological science and practice: monograph]. Kyiv: Kirovohrad: Imex [in Ukrainian].

23. Karpenko, Z. (2018). Aksiolohichna psykholohiia osobystosti: monohrafiia [Axiological personality psychology: monograph]. Ivano-Frankivsk: Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk [in Ukrainian].

24. Karpenko, Z. (2016). Aksiometryka vchynku: modus samotvorennia [Axiometrics of action: mode of self-creation]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 90-97 [in Ukrainian].

25. Kobylnik, L., & Katkova, T. (2019). Tsinnisne samovyznachennia osobystosti v suchasnomu osvithomu prostori [Valuable self-determination of the individual in the modern educational space]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 24, 89-104 [in Ukrainian].

26. Kobylnyk, L.M. (2004). Do problemy samoaktualizatsii osobystosti [To the problem of self-actualization of the individual]. *Nauka i osvita – Science and education*, 3, 81-83 [in Ukrainian].

27. Kucherenko, E. V. (2011). Rozvytok profesiinoho samovyznachennia maibutnykh psykholohiv: dys. ... kand. psykhol. nauk [Development of professional self-determination of future psychologists: dissertation. ... candidate psychologist of science]. Kyiv [in Ukrainian].

28. Lazaruk, A. (2003). Tsinnosti liudyny u naukovop psykholohichnomu osmysleni [Human values in scientific and psychological understanding]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 19-37. [in Ukrainian].

29. Myasoid, P. A. (2021). Kulturno-istorychna psykholohiia i tvorchist V. A. Romentsia (do 90-littia z dnia narodzhennia) [Cultural-historical psychology and creativity of V. A. Roments (until his 90th birthday)]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 16-77 [in Ukrainian].

30. Miasoid, P.A. (2009). Serhii Rubinshtein: zhyttia vyskhidnoiu : [pro vyznachnoho vchenoho Ukrainy, psykholoha S. L. Rubinshteina] [The carnivore, P. Serhiy Rubinshtein: life on the rise: [about the outstanding scientist of Ukraine, psychologist S. L. Rubinshtein]]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 7-36 [in Ukrainian].

31. Myasoid, P.A. (2016). Tvorchist V. A. Romentsia i problema liudyny [The creativity of V. A. Roments and the problem of man]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 48-72 [in Ukrainian].

32. Furman A.V. (Eds.) (2019). Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia: do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian knowledge: to the 25th anniversary of the scientific school of professor A.V. Furman]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

33. Milyutina, K. L. (2012). Traiektorii zhyttievoho shliakhu osobystosti v dynamichnomu seredovyshchi: monohrafiia [Trajectories of the life path of an individual in a dynamic environment: monograph]. Nizhin: Aspect Polygraph [in Ukrainian].

34. Morshchakova, O. (2008). Samovyznachennia osobystosti u systemi vzaiemovidnosyn «liudyna – svit» u ramkakh filosofii vitakultury [Self-determination of the individual in the system of relations «man – the world» within the framework of the philosophy of vitaculture]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 25-34. [in Ukrainian].

35. Nikitina, I. V. (2007). Sub'iektne samovyznachennia molodoi liudyny v period povnolittia: monohrafiia [Subjective self-determination of a young person in the period of adulthood: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

36. Kirichuka, O.V., & Romanets, V.A. (Eds.) (1999). Osnovy psykholohii: pidruchnyk [Basics of psychology: a textbook]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

37. Tytarenko, T.M. (Eds.) (2005). Osobystisnyi vybir: psykholohiia vidchaitu ta nadii [Personal choice: psychology of despair and hope]. Kyiv: Millennium [in Ukrainian].

38. Serdyuk, L.Z., & Danyliuk, I.V., Turban, V.V. (2018). Psykholohichni tekhnolohii samodeterminatsii rozvytku osobystosti: monohrafiia [Psychological technologies of self-determination of personality development: monograph]. Kyiv: Institute of Psychology named after H.S. Kostyuka of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

39. Myasoid, P. A., & Furman, A. V. (Eds.) (2012).

- Psykhologhiia vchynku: shliakhamy tvorchoosti V.A. Romentsia: zb. st. [Psychology of action: ways of creativity V.A. Romentsia: coll. Art.]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
40. Papucha, M. V. (Eds.) (2020). Psykhologhiia liudyny: L. S. Vyhotskyi ta suchasna nauka: zbirnyk statei [Human psychology: L. S. Vygotsky and modern science: a collection of articles. Vol. 2-3]. Nizhin: NSU named after M. Gogol [in Ukrainian].
41. Korolchuk, M.S., & Drozdova, Yu.V., Korolchuk, V.M. (2018). Psykhologhiia profesiinoho samovyznachennia osobystosti: monohrafiia [Psychology of professional self-determination of the individual: monograph]. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
42. Radchuk, H. K. (2014). Aksiopsykhologhiia vyshchoi shkoly: monohrafiia [Axiopsychology of higher education: monograph]. Ternopil: TNPU named after V. Hnatyuk [in Ukrainian].
43. Rybalka, V. (2002). Lev Vyhotskyi: kulturno-istorychna teoriia rozvytku vyshchych psykhychnykh funktsii i vchennia pro osobystist [Lev Vygotsky: cultural-historical theory of the development of higher mental functions and the doctrine of personality]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 9-25 [in Ukrainian].
44. Rybalka, V.V. (2004). Psykhologhiia profesiinoho samovyznachennia [Psychology of professional self-determination]. Kyiv: Demiurg [in Ukrainian].
45. Romenets, V. A. (2006). Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii [Act and appearance of canonical psychology]. *Liudyna. Sub'iekt. Vchynok. Filosofsko-psykhologichni studii – Man. Subject. Act. Philosophical and psychological studies*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
46. Romenets, V. A. (1999). Vchynok i svit liudyny [Action and the human world]. *Basics of psychology: a textbook*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
47. Romenets, V. A. (2006). Pryntsyp pryiniattia rishennia v istorii psykholohii. Emotsiinyi, intuityvnyi nesvidomyi faktor psykhychnoi aktyvnosti [The principle of decision-making in the history of psychology]. *Istoriia psykholohii: XVII stolittia. Epokha Prosvitnytstva: navchalnyi posibnyk – Emotional, intuitive unconscious factor of mental activity. History of psychology: 17th century. The Age of Enlightenment: a study guide*. Kyiv: Lybid, 85-155 [in Ukrainian].
48. Romenets, V. (2013). Predmet i pryntsypy istoryko-psykhologichnoho doslidzhennia [Subject and principles of historical and psychological research]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-27. [in Ukrainian].
49. Romenets, V.A. (2001). Psykhologhiia tvorchoosti: navch. posib. [Psychology of creativity: teaching. manual]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
50. Romenets V.A., & Manokha I.P. (1998). Istoriia psykholohii XX stolittia: navch. posib. [History of psychology of the 20th century: academician. manual]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
51. Rubinstein, S. (2021). Pryntsyp tvorchoi samodiiialnosti [The principle of creative self-activity]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 97-101 [in Ukrainian].
52. Tatenko, V. (2017). Metodolohiia sub'iektno-vchynkovoho pidkhotu: sotsialno-psykhologichnyi vymir: monohrafiia [Methodology of the subject-action approach: social-psychological dimension: monograph]. Kyiv: Millennium [in Ukrainian].
53. Tatenko, V., & Tytarenko T. (2011). Kanonichna psykholohiia Volodymyra Romentsia: vchynok, istoriia, osobystist [Canonical psychology of Volodymyr Roments: deed, history, personality]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 22-38. [in Ukrainian].
54. Frankl, V. (2017). Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu [Man in Search of True Meaning. A psychologist in a concentration camp]. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
55. Fromm, E. (2019). Vtecha vid svobody [Escape from freedom]. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
56. Furman, A.B., & Humeniuk O.E. (2006). Psykhologhiia Ya-kontseptsii: navchalnyi posibnyk [Psychology of self-concept: a study guide]. Lviv: Novy svit – 2000 [in Ukrainian].
57. Furman, A. A. (2016). Psykhologhiia osobystosti: tsinnisno-orientatsiinyi vymir: monohrafiia [Personality psychology: value-oriented dimension: monograph]. Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
58. Furman, A. A. (2017). Psykhologhiia smyslozhyttievoho rozvytku osobystosti: monohrafiia [Psychology of meaningful life development of personality: monograph]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
59. Furman, A. A., & Furman A. V. (2018). Vchynkova buttievist osobystosti: vid kontseptu do metateorii [The actual essentiality of the individual: from concept to metatheory]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1-2, 5-26 [in Ukrainian].
60. Furman, A. V. (2023). Katehoriina matrytsia vitakulturnoi metodolohii: vid myslevchynennia do kanonu [Categorical matrix of vita-cultural methodology: from thinking to canon]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-50. [in Ukrainian].
61. Furman, A. V. (2000). Psykhodiagnostyka osobystisnoi adaptovanosti [Psychodiagnostics of personal adaptability]. Ternopil: Economic Opinion [in Ukrainian].
62. Furman, A. V. (2021). Suchasni tendentsii rozvytku sfery psykholohii v optytsi vitakulturnoi metodolohii [Modern trends in the development of the field of psychology in the optics of vita-cultural methodology]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-15. [in Ukrainian].
63. Furman, A. V., & Kovaleva, T. E. (2011). Katehoriina matrytsia vzaiemozv'iazku obraziv sub'iektyvnoi realnosti i psykholohichnykh chynnykiv samoaktualizatsii dorosloho [Categorical matrix of the relationship between images of subjective reality and psychological factors of adult self-actualization]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 4, P. 72-81 [in Ukrainian].
64. Furman A., & Hirnyak, A., Shandruk, S. (2013). Osoblyvosti politychnoho samovyznachennia meshkantsiv sil i mist Ukrainy [Peculiarities of political self-determination of residents of villages and cities of Ukraine]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 52-69 [in Ukrainian].
65. Furman, A.V. (2011). Volodymyr Romenets yak metodoloh psykhosofiinoho dukhu [Volodymyr Romenets as a methodologist of the psychosociological spirit]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 7-14 [in Ukrainian].
66. Furman, O. (2023). Dzherela ta zasady osialnennia pozytyvno-harmoniinoi Ya-kontseptsii yak strukturno-funktsionalnoi tsilisnosti [Sources and principles of understanding the positive-harmonious self-concept as structural and functional integrity]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 142-168 [in Ukrainian].
67. Furman, O., & Furman, A., Dykiy, Ya. (2021). Vchynok i podiia yak sotsienna orhanizovanist zhyttievoho shliakhu

osobystosti [Action and event as a social organization of an individual's life path]. *Psycholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 143-168 [in Ukrainian].

68. Serdyuk, O. O. (Eds.) (2007). *Tsinisno-smyslovyi universum liudyny: monohrafiia* [Value-meaning universe of man: monograph]. Donetsk: Yugo-Vostok [in Ukrainian].

69. Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row [in English].

70. Maslow, A. (1968). *Toward a psychology of Being*. New York: Van Nostrand [in English].

71. Rogers, C. R. (2016). *On Becoming a Person. A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston; New York: Robinson [in English].

72. May, R., & Angel, E., Ellenberger, H. (1958). *Existence*. New York: Basic Books [in English].

АНОТАЦІЯ

ЛАЗАРУК Андрій Франкович.

Феноменологія самовизначення особи: базові теоретичні підходи у психології.

Сутнісний зміст самовизначення людини визначено у проблемному полі чотирьох базових теоретичних підходів: культурно-історичного, аксіопсихологічного, гуманістично-екзистенційного і вчинково-циклічного. Серед основоположних ознак цього феномену виокремлено власну активність особи на шляху до самоздійснення, її компетентність у просторі цінностей і сенсів, індивідуальну спроможність і здатність до творчості й самоперетворення, персональне прагнення до самоактуалізації, свідоме цілепокладання ось-буттєвості, ціннісну зорієнтованість у майбутнє з огляду на теперішнє, повну усвідомленість сенсу свого життя й розуміння власної причетності до світу. Переосмислено концептуальне підґрунтя *культурно-історичного підходу* до розуміння взаємозв'язків між вітакультурним розвитком соціуму і самовизначенням окремої особи на певному етапі її онтогенезу. Зокрема, самовизначення потрактовано в контексті активного оволодіння суб'єктом соціокультурним досвідом й розглянуто як самодетерміноване зміслове психосоціальне утворення, спричинене суспільними правилами і нормативами та особистісно привласнене в ролі його життєдіяльних орієнтирів. Аналіз самовизначення з позицій канонічної психології спричинив обрнування його як *внутрішнього учинку*, який розпочинається у певній ситуації, наснажується просоціальною мотивацією, котра реалізується в розгорнутій у часопросторі дії і завершується процесом рефлексії. Значущим для розуміння сутності вчинкового самовизначення тут аргументовано пізнання, конструювання і створення себе як натхненної особистості. Відрефлексовано здобутки *аксіопсихологічного підходу*, що дало змогу схарактеризувати самовизначення особистості як результат розвитку її ціннісно-сміслової сфери (себто аксіогенезу), траєкторія якої розгортається від усвідомлення мотиву, пов'язаного з цінністю істини, добра, краси, й продовжується під час віднаходження відповіді на головне запитання «для чого?». Здатність до самовизначення проаналізовано у висхідній перспективі, а саме від рівнів індивіда як носія інстинктивної активності та особи як вагомого чинника цілеспрямованої предметної діяльності до ступенів становлення особистості зі сформованою ціннісною свідомістю і розвиненою здатністю морального діяння та до індивідуальності, котра творчо збагачує наяв-

ну соціокультурну практику, й аж до найвищого щабля – людини-універсуму. Проаналізовано досягнення *гуманістично-екзистенційного підходу*, який обстоює реалізацію потреби особи у самоактуалізації, самореалізації і самовизначенні в контексті розгортання сутнісних сил особи, віднаходження й утілення нею сенсу життя як суб'єкта, автора і виконавця свого самісного проєкту, свідомого і відповідального вирішення гносеологічних й онтологічних суперечностей власного існування й самостійного вибору способу вчинкової ось-буттєвості. Головним механізмом самоактуалізації, самореалізації і самоздійснення Я-концепції визначено *вчинок самовизначення* у єдності його ситуаційного, мотиваційного, діяльнісного і рефлексивного компонентів. Висвітлено самовизначення у форматі *вчинково-циклічного підходу*, що уможливило пізнання цього феномену як реалізацію суб'єктом власного покликання, що ґрунтується на всеосяжному розумінні значущості й доцільності використання усвідомлених конкретних смислів і персоніфікованих сенсів. Іншим аспектом самовизначення акцентовано зайняття особою активної позиції стосовно вітакультурних цінностей та умістовлення свого психічного життя. Крім того, розвиток самовизначення розкрито як перехід від когнітивної до емоційно-оцінкової, потім до вчинково-креативної і насамкінець до спонтанно-духовної складових, які розвитково наповнюють внутрішній світ людини суб'єктивним, особистісним, індивідуальнісним й універсумним потенціалом. У результаті окреслено етапи вчинкового самовизначення особи – від прагматично-ситуаційного до соціально-мотиваційного і далі до екзистенційно-діяльного й духовно-післядіяльного. Розгортання останніх концептуалізовано як ситуаційну поведінку, соціальну дію, вчинкову реалізацію персональних цінностей і сенсів та рефлексію власної мислєдіяльності. Отож, у результаті здійсненого теоретичного пошуку обґрунтовано *повний учинковий цикл самовизначення людини*, який від прагматичних мотивів розгортається в напрямку прийняття й оволодіння соціально значущими вартостями, виявляється у виборі відповідних власній ціннісно-смісловій сфері сенсожиттєвих орієнтирів, реалізується в актах вчинкового самотворення, досягає звершеного ціннісного ідеалу і спілкування із трансцендентним та спричиняє досягнення нею як натхненною особистістю духовного ступеня самовизначення, самоздійснення й самореалізації.

Ключові слова: особа, самовизначення, самоздійснення, теоретичний підхід, культурно-історичний підхід, аксіопсихологічний підхід, гуманістично-екзистенційний підхід, вчинково-циклічний підхід, ось-буттєвість, сенс життя, ціннісно-смілова сфера, аксіогенез, цінність, канон, учинок, ситуація, мотивація, дія, рефлексія, смисл, сенс, індивід, особистість, індивідуальність, універсум, учинковий цикл самовизначення.

ANNOTATION

Andrii LAZARUK.

Phenomenology of person's self-determination: basic theoretical approaches in psychology.

The essential content of human self-determination is defined in the problematic field of four basic theoretical approaches: cultural-historical, axio-psychological, humanistic-existential and deed-cyclical. Among the fundamental signs of this phenomenon, it was singled out a person's own activity on the way

to self-realization, their competence in the space of values and meanings, individual capacity and ability for creativity and self-transformation, personal striving for self-actualization, conscious goal-setting of here-existence, valuable orientation to the future with regard to the present, full awareness of the meaning of one's life and understanding of one's involvement in the world. The conceptual basis of the *cultural-historical approach* to understanding the interrelationships between the vita-cultural development of society and the self-determination of a separate person at a certain stage of their ontogenesis has been rethought. In particular, self-determination is interpreted in the context of the subject's active mastery of ethno-national experience and is considered as a self-determined meaningful psychosocial formation caused by social rules and regulations and personally appropriated as its life guidelines. The analysis of self-determination from the standpoint of canonical psychology caused the justification of it as an internal act that begins in a certain situation, is determined by prosocial motivation, which is realized in an action deployed in time and space and ends with a reflection process. Cognition, constructing and creating oneself as an inspired personality is argued to be significant for understanding the essence of deed self-determination. The achievements of *axiopsychological approach* are reflected, which made it possible to characterize the self-determination of personality as a result of the development of their value-meaning sphere, that is, axiogenesis, the trajectory of which unfolds from the awareness of the motive associated with the value of truth, goodness, beauty, and continues while finding an answer to the main question «For what?». The ability to self-determination is analyzed in an ascending perspective, namely from the levels of the individual as a bearer of instinctive activity and the person as a significant factor of purposeful objective activity to the stages of the personality's formation with a formed valuable consciousness and a developed ability for moral action and individuality, which creatively enriches the existing socio-cultural practice and up to the highest level – the human-universum. It has been analyzed the achievement of *humanistic-existential approach* that argues for the realization of the person's need for self-actualization, self-realization, and self-determination in the context of the deployment of the essential forces of a person, finding and embodying the meaning of life as a subject, author, and executor of their own project, conscious and responsible resolution of epistemological and ontological contradictions of one's own existence and independent choice of the method of deed here-existence. The main mechanism of self-actualization, self-realization, and self-fulfillment of Self-concept is

determined *the act of self-determination* in the unity of its situational, motivational, actional, and reflective components. Self-determination in the format of *action-cyclical approach* is highlighted, which enabled the cognition of this phenomenon as the subject's realization of their own vocation, which is based on a comprehensive understanding of the significance and expediency of using realized specific meanings and personified senses. Another aspect of self-determination is accented on person taking an active position in relation to vita-cultural values and filling with content the social life. In addition, the development of self-determination is revealed as a transition from cognitive to emotional-evaluative, then to deed-creative and finally to spontaneous-spiritual components, which developmentally fill the inner world of a person with subject, personal, individual and universum potential. As a result, the stages of a person's deed self-determination are outlined – from pragmatic-situational to social-motivational and then to existential-active and spiritual-post-active. The deployment of the last ones is conceptualized as situational behavior, social action, deed realization of one's own values and meanings, and reflection of one's own thinking-activity. Therefore, as a result of the conducted theoretical research, *the full deed cycle of human self-determination* is substantiated, which unfolds from pragmatic motives in the direction of acceptance and mastery of socially significant values, manifests itself in the choice of relevant reference points in one's own value-meaning sphere of sense-life, is realized in acts of deed self-creation, and reaches a perfect valuable ideal and communication with the transcendent and causes the achievement by a person the spiritual degree of self-determination, self-fulfillment and self-realization.

Key words: *person, self-determination, self-realization, theoretical approach, cultural-historical approach, axiopsychological approach, humanistic-existential approach, deed-cyclic approach, here-existence, sense of life, value-meaning sphere, axiogenesis, value, canon, deed, situation, motivation, action, reflection, sense, meaning, individual, personality, individuality, universum, deed cycle of self-determination.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Інеса ГУЛЯС,
д. психол. н., проф. Анатолій А. ФУРМАН.**

Надійшла до редакції 20.02.2024.

Підписана до друку 18.03.2024.

Бібліографічний опис для цитування:

Лазарук А.Ф. Феноменологія самовизначення особи: базові теоретичні підходи у психології. *Психологія і суспільство*. 2024. №1. С. 131-148. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.131>